

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΩ, ΤΗ, 22 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1961

Υ Π Ο

ΜΕΝΕΛΑΟΥ Γ. ΠΑΡΛΑΜΑ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ἡ Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἀποδίδει σήμερον πρὸς τὸ κοινὸν τοῦ Ἡρακλείου καί, γενικώτερον, πρὸς τοὺς φίλους τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἀνεστηλωμένον. Τὸν παρέλαβε πρὸ πενταετίας παραμορφωμένον οἰκτρῶς. Ὁ χρόνος, ἡ κακὴ χρῆσις καὶ βάνανσα ἐπ' αὐτοῦ προσκτίσματα εἶχιν τόσον ἐξευτελίσει τὴν ὄψιν του, ὥστε νὰ ταλαιπωρῆται δεινῶς μὲ τὴν παρουσίαν του ἢ αἰσθητικὴ τῆς πόλεως καὶ νὰ φαίνεται, διὰ τοῦτο, εὐλογος ἢ ἀξιῶσις, καθ' ἣν τὸ μνημεῖον ἔπρεπε νὰ κατεδαφισθῆ καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς ἄλλην χρήσιμον οἰκοδομὴν ἐξ ἐκείνων, τὰς ὁποίας χωρὶς αἰδῶ καὶ περισκεψῆν ἀνυψῶναι πανταχοῦ ἢ σύγχρονος γενεᾶ τοῦ τσιμέντου...

Εὐτυχῶς ἡ κραταιὰ πνευματικὴ παράδοσις τοῦ Μεγάλου Κάστρου — τῆς ὁποίας ἔκφρασις ἀπλήν ἀποτελεῖ καὶ ἡ Ἐταιρία μας — δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ πνεῦμα τῆς χρησιμοθηρίας, τὸ ὁποῖον ἐπινέμεται τὰς πόλεις. Καὶ παρὰ τὸ ὅτι εἰς τὸ καίριον τοῦτο σημεῖον τῆς πόλεως ὁ χώρος ἀνάγεται ὑπὸ τῶν συμβολαιογράφων, μὲ περισσὴν ἐπιμέλειαν, εἰς πολύτιμα τετραγωνικὰ μέτρα, δὲν ἐχρειάσθη πολὺς κόπος, διὰ νὰ ἀπορριφθῆ ἐν προκειμένῳ ἡ ἀγοραία αὐτὴ μέθοδος καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀναστηθῆ ἀνιδιοτελὴς καὶ ὠραῖος — ὅσον καὶ ἂν συνθλίβεται ἀκόμη μεταξὺ ἀθλίων οἰκοδομῶν — ὁ μεσαιωνικὸς ναός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνήλθομεν σήμερον, διὰ νὰ τελέσωμεν τὰ νέα ἐγκαίνια του, ὡς αἰθούσης πλέον ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων.

Τὰ πρῶτα του ἐγκαίνια ἐγέναν πρὸ ἑπτακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν, κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετίαν τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας. Ἐδῶ εἰς τὸν ναόν, πρὸ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ προστάτου τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας» Ἁγίου, ἐκκλησιάζοντο οἱ Λοῦκες καὶ ἡ «Αὔθεντία» τῆς Κρήτης ἐρχόμενοι ἐν πομπῇ ἀπὸ τὸ παρακείμενον Ἀνάκτορον — καὶ ἐδῶ ἐθάπτοντο ὅσοι ἐξ αὐτῶν συνέβαινε νὰ ἀποθνήσκουν ἐν Κρήτῃ. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ καταβληθῆ ἰδιαίτερα φροντίς διὰ τὴν ἀρχιτεκτονι-

κὴν του σύνθεσιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν του διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησιν. Θρυλικὸν ἀπέβη τὸ μεγαλοπρεπές του κωδωνοστάσιον, ἡ καμπάνα τοῦ ὁποίου ἐν καιρῷ εἰρήνης ἐσήμαινε καθ' ἐκάστην πρωΐαν τὴν ἔναρξιν τῆς ἐργασίας τῶν ὑπαλλήλων καὶ κατὰ τὸν πόλεμον «ἐλάλει κα' ἐγροικοῦσαν, πὼς κατεβαίνουν οἱ ἐχθροί, κα' ὅλοι μαζί ἐγλακοῦσαν» — καθὼς μὲ τοὺς ἀκόμψους στίχους του διηγεῖται ὁ Μαρίνος Μπουνιαλῆς. Ἄλλὰ καὶ τὸ προστώον μὲ τὴν ἀπλὴν ὕσον καὶ ὠραίαν κιονοστοιχίαν του—ἡ «Λότζια τοῦ Ἁγίου Μάρκου»—προσέδιδεν εὐγένειαν εἰς τὸ ὄλον κτίριον καὶ ἀπετέλει λαμπρὸν θεωρεῖον διὰ τὰ πλήθη, ποῦ ἤθελαν νὰ παρακολουθήσουν τὰς διερχομένας πομπάς.

Ὅμως... *habent sua fata monumenta*. Καὶ ἡ μοῖρα τοῦ Δουκικοῦ τούτου ναοῦ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν μοχθηρά. Σεισμοὶ ἀλλεπάλληλοι καὶ μεγάλοι—ιδίως κατὰ τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα—ἔτρωσαν καιρῶς τὸ ἀρχαῖον κάλλος του, αἱ γενόμεναι δέ, ἐν σπουδῇ πολλάκις, στερεώσεις ἢ ἀναστηλώσεις διέστρεψαν τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Εἰς τὸ πλῆθος τῶν σεισμῶν προσετέθη ὕστερα—κατὰ τὴν Μεγάλῃν Πολιορκίαν τοῦ Φρουρίου—καὶ ἡ μανία τῶν πολιορκητῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι μὲ ἰδιαιτέραν ἀγανάκτησιν ἐστρεψαν τὰ πυροβόλα

*«στ' Ἁγίου Μάρκου τὸν ναὸν καὶ στὸ καμπαναριὸν του,
νὰ σπάσουν τὴν καμπάναν του, ποῦ 'τον ὁ θάνατός του»»,*

καθὼς πάλιν ἀφηγεῖται ὁ Μπουνιαλῆς. Καὶ ἡ μὲν καμπάνα, ποῦ ἐξηρέθιζε τοὺς Τούρκους, δὲν ἔσπασε, ἀλλὰ μετεφέρθη εὐλαβῶς μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως εἰς τὴν ἔδραν τῆς «Γαληνοτάτης Δημοκρατίας». Ὁ ναὸς ὅμως βραδέως τραυματισμένος ἔμεινεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κιοπρουλή, ὁ ὁποῖος τὸν παρέδωκεν εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς Πασάδες του ἀσκοῦντα τὰ καθήκοντα τοῦ Δεφτερδάρ, — Ἀρχιλογοστοῦ ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον—ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν του.

Διότι καὶ τραυματισμένος ὁ ναὸς ἐξηκολούθει νὰ εἶναι θανυμαστὸς καὶ δι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς Τούρκους, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Ἐβλιὰ Τσελεμπῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν ἠμπόδισε τὴν πολύτροπον μοῖραν του. Ταχέως μετεποιήθη εἰς τζαμί—τὸ Δεφτερδάρ τζαμί, ὅπως ἔμεινεν ἔκτοτε εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν—ἀφοῦ πρῶτον κατερρίφθη τὸ κωδωνοστάσιον, διὰ νὰ ὑψωθῇ ἐπὶ τῆς σωζομένης καὶ σήμερον βάσεώς του μιναρές. Τὰ μνημεῖα τῶν κεκοιμημένων εὐγενῶν ἠνεώχθησαν, ἐσυλήθησαν καὶ κατεστράφησαν, ἡ στέγη τοῦ ναοῦ ἔγινε δικλινῆς ταπεινωθέντος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ ἡ πρόσοψις παρεμορφώθη διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν τόξων τῆς κιονοστοιχίας. Ἔτσι παραμορφωμένος ὁ ναὸς ἐλειτούργησεν ὡς τζαμί μέχρι τοῦ 1915. Ἀργότερα ὡς ἀνταλλάξιμον κτήμα περιῆλθεν εἰς τὸν Δήμον, ὑπὸ τὴν κυριότητα τοῦ ὁποῖου ὑπέ-

στη τὰς πλέον παραδόξους μεταμορφώσεις : ἀπὸ γενικῆ ἀγορᾶ κατ' ἀρχὰς κατέληξεν εἰς κινηματογραφικὴν αἴθουσαν...

Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τὸν εὗρεν ἡ Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Πρὸς τὰ δεινοπαθήματα καὶ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ μνημείου οὐδὲν κατ' ἀρχὰς ἠδυνήθη νὰ ἀντιτάξῃ. Ἡ γραφειοκρατία ἐκάλυπτε στοργικῶς τὸν τελευταῖον ἐνοικιαστὴν καθιστώσα ἄκαιρον πᾶσαν σοβαρὰν περὶ τοῦ μνημείου μέριμναν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν συνεδρίαν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς 17 Μαΐου 1955 ὁ ὁμιλῶν, Πρόεδρος τότε, ἀνεκοίνωσε τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Δῆμος Ἡρακλείου εἶχεν ἀναθέσει εἰς ἐπιτροπὴν ἐκ Δημοτικῶν Συμβούλων τὴν μελέτην τοῦ προσφορωτέρου τρόπου χρησιμοποίησεως τοῦ κτηρίου, ἐν ᾧψει ἀποδεσμεύσεώς του, καὶ συνεπέρανε, ὅτι προέκυπτεν ἡ ἀνάγκη ὑποβολῆς σχετικοῦ ὑπομνήματος πρὸς τὸν Δῆμον μὲ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεις τῆς Ἑταιρίας. Ἐπηκολούθησε μακρὰ συζήτησις διὰ τὰς «θέσεις» τοῦ ὑπομνήματος. Ἦτο προφανὲς ὅτι ἀγαθαὶ ἀκαδημαϊκαὶ προτάσεις περὶ σεβασμοῦ καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου δὲν θὰ ἐλαμβάνοντο σοβαρῶς ἢ π' ᾧψει, διότι τοῦτο, καὶ ὡς εἶχεν, ἦτο λίαν προσοδοφόρον, πᾶσα δὲ ἀπόφασις περὶ ἀποκαταστάσεώς του συνεπήγετο μεγάλῃν δαπάνῃν. Ἡ Ἑταιρία, ἐξ ἄλλου, δὲν εἶχεν ἐπαρκεῖς ὕλικὰς δυνάμεις, διὰ νὰ ἀναλάβῃ ἢ ἰδίᾳ τὴν ἀποκατάστασιν. Ἐν τέλει ἔγινε δεκτὴ ὁμοφώνως πρότασις τοῦ Γραμματέως κ. Καλοκαιρινοῦ, καθ' ἣν διὰ τοῦ ὑποβληθησομένου πρὸς τὸν Δῆμον ὑπομνήματος θὰ ἐδηλοῦτο, ὅτι ἡ Ἑταιρία ἀναλαμβάνει ὄχι μόνον τὴν ἐπιστημονικὴν ἐποπτείαν τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν σχετικὴν δαπάνην. Ἡ πρότασις, βεβαίως, ἦτο λίαν τολμηρά, διότι οἰκονομικῶς ἐστηρίχθη μόνον εἰς σχέδια πύργων καὶ ὄχι εἰς πόρους πραγματικούς. Ἡ πρᾶξις ὅμως ὕστερον ἀπέδειξε διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν, ὅτι ἡ ἐπιτυχία ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν τόλμην, ὅταν αὐτὴ συνοδεύεται ἀπὸ δραστηριότητα καὶ σωφροσύνην...

Ἐπεβλήθη ἐν συνεχείᾳ σχετικὸν ὑπόμνημα πρὸς τὸν Δῆμον, ἐγένετο ἐπ' αὐτοῦ μακρὰ συζήτησις εἰς τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον — τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ, ἂν ἐδημοσιεύοντο, θὰ ἐφαίνοντο περίεργα — καὶ τέλος τὴν 14ην Μαρτίου 1956 ὑπεγράφη σύμβασις μεταξὺ Δήμου καὶ Ἑταιρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑταιρία ἀνελάμβανε τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ οἰκονομικὴν εὐθύνην τῆς ἀποκαταστάσεως, συγχρόνως δὲ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιῇ τὴν διαμορφωθησομένην μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αἴθουσαν ἐπὶ μίαν πενταετίαν ὡς χώρον ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, ἵνα οὕτω παγιώσῃ μίαν παράδοσιν περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ μνημείου ἀρμόζουσαν πρὸς τὸν χαρακτῆρα του. Κατὰ τὴν σύμβασιν ἐπίσης, ἡ Ἑταιρία ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ

ἐξοπλίση καὶ νὰ ἐπιπλώσῃ ἰδίαις δαπάναις τὴν αἴθουσαν.

Τὸ ἀναληφθὲν ἔργον ἦτο λίαν δυσχερές. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ ἐκτέλεσίς του θὰ προσέκρουεν εἰς τὸ ἀδύνατον, ἐὰν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία διὰ τῶν Διευθυντῶν Ἀναστηλώσεως καὶ Ἀρχαιοτήτων κ. Α. Ὁρλάνδου καὶ Ι. Παπαδημητρίου, καὶ ἰδίᾳ οἱ ἐνταῦθα ἐκπρόσωποι αὐτῆς κ. Νικόλαος Πλάτων καὶ Στυλιανὸς Ἀλεξίου, δὲν ἐβοήθουν προφρόνως τὴν ὅλην προσπάθειαν. Διότι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ μνημείου εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν δὲν ἦτο, βεβαίως, ζήτημα μόνον δαπάνης οικονομικῆς. Ἦτο καὶ ζήτημα ἐνδελεχοῦς ἐπιστημονικῆς ἐπιβλέψεως. Καὶ εἶναι εὐτύχημα ὅτι, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐν προκειμένῳ συμπαράστασιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ Ἐταιρία εὗρεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἐταίρου κ. Κώστα Λασιθιωτάκη τὸν ἀρχιτέκτονα, ὁ ὁποῖος συνεπλήρωσε τὴν εἰδικότητά του μὲ εὐρείαν ἱστορικὴν παιδείαν καὶ εἶχε, διὰ τοῦτο, τὴν ἀναγκαίαν εὐαισθησίαν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μελέτην τῆς ἀποκαταστάσεως.

Ἡ ἐκτέλεσις τῆς μελέτης, ἀφοῦ αὕτη ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως, ἔγινε μὲ ζῆλον καὶ ἐπιμέλειαν ἀπὸ τὸν Γεώργιον Κασσιμάτην, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐταίρων μηχανικῶν κ. Ἀλεξ. Μανιδάκη καὶ Νικολ. Τσαχάκη. Τὰ ἐκάστοτε προκύπτοντα ἐπιστημονικὰ προβλήματα παρηκολούθει καὶ ἔλυεν ὁ κ. Νικόλαος Πλάτων, ἐνῶ ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐταιρίας κ. Α. Καλοκαιρινὸς παρηκολούθει συστηματικῶς τὴν ὅλην προσπάθειαν καὶ ἐνημέρωνε τὸ Συμβούλιον, διὰ νὰ λαμβάνῃ τοῦτο τὰς δεούσας ἀποφάσεις. Καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναπτύξῃ τὸ Συμβούλιον μεγάλην δραστηριότητα, ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφεώρα εἰς τὸν οικονομικὸν τομέα, διότι ἡ δαπάνη τοῦ ἔργου — λόγῳ τῆς λεπτῆς φύσεώς του — ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὸν γενόμενον προϋπολογισμόν— 1.200.000 περίπου ἐδαπανήθησαν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ 300.000 διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν ἐπίπλωσιν. Καὶ πρέπει νὰ μνημονεύσω ἐδῶ, ὅτι τὴν μεγάλην αὐτὴν δαπάνην δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίσῃ μόνη ἡ Ἐταιρία, ἂν δὲν συνέβαλεν σπουδαίως πρὸς τοῦτο ἡ Ὑπηρεσία Ἀναστηλώσεως καὶ Ἀρχαιοτήτων, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρία, ὁ Ἑλληνικὸς Ὄργανισμὸς Τουρισμοῦ καὶ ὁ Δῆμος Ἡρακλείου. Οὕτω κατωρθώθη ὄχι μόνον ἡ ἐκτέλεσις τῶν διὰ τῆς συμβάσεως ἀναληφθεισῶν ὑπὸ τῆς Ἐταιρίας ὑποχρεώσεων, ἀλλὰ καί, πέραν τούτων, ἡ περὶ ἡμᾶς ἔκθεσις ἀντιγράφων ἐκ τοιχογραφιῶν, ἔργον συντελεσθὲν ἀπὸ σπουδαστὰς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἐταίρου ζωγράφου κ. Θωμᾶ Φανουράκη. Πρὸς ὅλους τοὺς οὕτω συμβαλόντας εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ἡ Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἐκφράζει θερμοτάτας εὐχαριστίας.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ εἰς περαιτέρω λεπτομερείας «μακρηγορεῖν ἐν κερμηκόσιν οὐ βουλόμενος». Εἶναι ἄλλωστε καιρὸς νὰ ἐκφράσω τὴν ζωηροτάτην χαρὰν ὄλων τῶν ἐταίρων, διότι τοῦ ἀναστηλωθέντος κτηρίου τὰ ἐγκαίνια συνέπεσε νὰ τιμηθοῦν δαψιλῶς μὲ τὴν παρουσίαν τῶν διακεκριμένων σοφῶν — τῆς νέας αὐτῆς «Ἀϋθεντίας», ἡ ὁποία συνθέτει τὸ Α΄ Διεθνὲς Κρητολογικὸν Συνέδριον.

Εἶπα τὴν λέξιν «συνέπεσε». Ἄλλὰ σᾶς βεβαιῶ ὅτι πρόκειται περὶ δεινῆς ἀκρολεξίας. Ἡ γοητευτικὴ σκέψις νὰ ἐγκαινιασθῇ τὸ κτήριο κατὰ τὸν λαμπρότερον τρόπον ἐτόνωσε τὴν Ἐταιρίαν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Συνεδρίου, ἐνῶ συγχρόνως ἡ προοπτικὴ τοῦ Συνεδρίου ἐπετάχυνε τὸ ἔργον τῆς ἀναστηλώσεως. Ὅπως βλέπετε, δὲν ὑπάρχουν μόνον παράδοξοι συνειρμοὶ σκέψεων, ἀλλὰ καὶ ἔργων...

Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,

Ἡ Ἐταιρία μας θὰ ἦτο εὐτυχής, ἂν συμμετέχουσα εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς Κρητικῆς Χιλιετηρίδος μὲ τὴν ἀναστήλωσιν μεσαιωνικοῦ μνημείου περιφανοῦς καὶ μὲ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ὡς ἔδρας τοῦ Α΄ Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, ἐδικαιοῦτο νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὴν «ἔργῳ ἀγαθὴν γενομένην»...